

BESZÁMOLÓK

SZEMLEK

REFERÁTUMOK

Az Internet és a könyvtárak

Az információk, szervezetek és személyek hálózatba szervezésének legfőbb célja a forrásmegosztás (resource sharing), az anyagok, a struktúrák és a know-how kölcsönös használatának biztosítása. A hálózatok kiépítése egyrészt új feladatokat és kötelezettségeket hoz magával, másrészt magában hordozza a fejlődés kihívásaival szembeni közös fellépés esélyét. Mindezek különösen érvényesek az információs iparág klasszikus sarokpilléreinek tekinthető könyvtárakra is.

E tanulmány a hálózatokkal, elsősorban az Internettel kapcsolatos nemzetközi és német tapasztalatokat a könyvtárak mint információközvetítő és -kínáló szervezetek feladatainak szempontjából gondolja tovább. Felméri, milyen hatást gyakorol az Internet információ- és szolgáltatáskínálata a könyvtári munkára. Ahol lehetséges, külön is felhívja a figyelmet a németországi helyzetre.

A megállapítások alapvetően a tudományos szakkönyvtárakra, és kevésbé a közművelődési könyvtárakra érvényesek, mivel az Internet létéből fakadó ún. innovációs nyomás sokkal inkább rájuk hat. Mindez amellet érvényes, hogy az alapvető trendek a közművelődési könyvtárakban is egyre inkább láthatóvá válnak.

A könyvtárak mint az Internet információs és kommunikációs kínálatának használói

Az Internetre kapcsolódás után a könyvtárak számára adatok és szolgáltatások sokasága válik egyszerre elérhetővé. A könyvtár feladata tulajdonképpen abban áll, hogy közvetítse, szelektálja és értékelje az információkat, valamint integrálja ezt az új kínálatot saját szolgáltatási koncepciójába.

Kínálat a könyvtárhasználóknak

Mivel az Internet eredeti célja a tudományos kutatói terület elektronikus összekapcsolása, majd annak fejlesztése és intenzív kiszélesítése volt, eddig főként a tudományos szakkönyvtárak használói kerültek az Internet közelébe, és vették

igénybe információs kínálatát. Az Internet teljesítőképese infrastruktúrát biztosít a tudományos élet kommunikációjának felgyorsítására, de emellett a közkönyvtárak is jelentős mértékben profitálhatnak a hálózat kínálatából. Így pl. a hálózatok hálózata egészen új kapcsolatépítési és -tartási lehetőségeket teremt a könyvtárak és egyesületek, különféle klubok, vagy egy-egy érdeklődési terület köré szerveződött csoportok között.

Az Internet kínálata lehetővé teszi, hogy a könyvtárak használói igénye szerint alakítsák ki szolgáltatásaikat. Ez részben a hagyományos könyvtári funkciók, információs szolgáltatások nyújtását jelenti. Ide tartoznak:

- felvilágosítás, információs szolgáltatás egyes témákra és referenzkérdésekre vonatkozóan;
- könyvek és más jellegű dokumentumok, információs források, pl. képek, programok, hangszalagok és filmek hozzáférhetővé tétele;
- az olvasók segítése abban, hogy elérjék az Internet szolgáltatásait a könyvtáron keresztül;
- tanácsadás és oktatás a hálózati szolgáltatások használatában, illetve a speciális kínálatok igénybevételeiben;
- tanácsadás a hálózatról származó dokumentumok és információforrások értékelésében és technikai (tovább)használatában.

Időközben a könyvtárakban is mind több tapasztalat halmozódik fel az Internet *használatáról, szolgáltatásainak közvetítéséről*. E tapasztalatok összegezésében, értékelésében a tájékoztató könyvtárosok jelentős szerepet töltenek be.

Egyre fontosabbá válik a potenciális elektronikus kommunikáció, a kérdések és hírek tértől és időtől független kicserélésének és elosztásának ismerete. A kommunikáció megkönnyíti a lényeg kiemelését. A társadalmi és más kommunikációs korlátok elveszítik jelentőségüket.

A könyvtári katalógusok sokfélesége különféle problémákat vet fel a formátum, a keresőnyelv és eljárás, a használói felület és nyelv tekintetében. Az egymásra épülő programfejlesztések ezeket a

problémákat kívánják folyamatosan megoldani. Jellemzőjük, hogy lehetővé teszik a különböző adatbázisok és dokumentumtípusok átnézését, és az eredmények integrált megjelenítését. A WAIS-re épülő katalógusok nagy előnye például, hogy az automatikus indexelés következtében az adatok mennyisége és heterogenitása elméletileg szinte semmiféle korlátozó szerepet nem játszik a használatban.

Fontos információs többletértéket nyújt az, hogy lehetővé válik a fellelhetőségi és rendelkezésre állási információkat is tartalmazó bibliográfiai utaló adatok kombinálása. További lépcsőfokot jelent, hogy ezek az összekapcsolt adattömegek SR- vagy Z39.50-alkalmazások továbbfejlesztése alapján lekérdezhetővé válhatnak. Mindaddig, amíg ezek a fejlesztési lépések megvalósulnak, a hálózat használói a hozzáférhetőségre és a kapcsolatok feltérképezésére irányuló könyvtári erőfeszítésekre vannak utalva.

Az általános integrációs folyamatok hasonló jelentőségű változásai a publikációs szektorban zajlanak. A tendencia a különböző dokumentumtípusok (könyvek, hangfelvételek, képek, filmek) egyidejű megjelenítése lesz eredeti és digitalizált formában. A német könyvtárakban egyelőre még kevésbé került előtérbe, de a jövőben elkerülhetetlen lesz, hogy a helyi hardver- és szoftverfeltételek biztosításával lehetővé tegyék az Interneten közzétett valamennyi információ, köztük a képek, filmek hangfelvételek stb. lekérdezését, hozzáférhetőségét és használatát.

Az információs iparágon keresztül egyre inkább az az elképzelés érvényesül, hogy az elektronikus szolgáltatásokat és termékeket közvetlenül a végfelhasználóhoz juttassák el. A könyvtárak egyelőre mint közvetítők szerepelnek az értékesítési stratégiákban, de hosszú távon valószínűleg ki fognak maradni a láncból. A jövőben ugyanis sem pénzügyileg, sem technikailag, sem a szolgáltatásorientáció tekintetében nem tudják vagy akarják majd tartani a lépést.

Az Internet használata a könyvtári munka egy sor új elemét helyezi előtérbe. Szükségessé válik, hogy a könyvtárak megszerezzék azokat a speciális ismereteket, amelyek lehetővé teszik az Internet kínálatának könyvtári hozzáférhetőségét és használatát. Ide sorolhatók pl. azok az oktatási (alap- és továbbképzési) intézkedések, amelyek a távoktatás módszerével elsajátítják az Internet használatának alapjait. Ezek a támogatások Nagy-Britanniában és Svédországban pénzügyi formában is megnyilvánulnak már.

Ma már vannak olyan tudományterületek (pl. a biológia, orvostudomány, fizika, csillagászat), ahol a tudományos eredményeket, adatokat és egyéb információkat – különösen a legfrissebbeket – csak elektronikus formában publikálják, méghozzá az

Interneten keresztül. Ez az információmennyiség jelenleg az összesnek csak kb. 5%-át teszi ki, de a trend nyilvánvaló. Ha valakinek nincs kapcsolata a hálózathoz, vagy nem használja azt, elesik az adott terület fontos és aktuális információinak birtoklásától, és ezáltal hátrányos helyzetbe kerül. Mindez a könyvtárakra, és rajtuk keresztül a használókra is vonatkozik. A változások említett iránya, a könyvtáraknak a szolgáltatások kialakítására vonatkozó felelőssége megköveteli a megfelelő lépéseket.

Az Interneten lévő adatok felmérésének, értékelésének kérdésében – mint a nyomtatott publikációk esetén is – segítséget nyújtanak a már kialakult struktúrák (pl. vitalisták, referáló elektronikus folyóiratok, szemlék és recenziók). A tapasztalatlan Internet-használóknak olyan kínálatot kell nyújtani, ami megfelelő orientációs pontokat tartalmaz, jelzi az információ helyét, értékét. Ebben jelentős szerepet játszhatnak a tudományos könyvtárak szakreferensei.

Egy-egy információs igény bizalmasságának problémája akkor merül fel, amikor a kérdést elektronikus úton más személyhez vagy intézményhez kell irányítani. Az ilyen nyilvánosságot kapott kéréseket óvatosan kell kezelni. A kérdést feltevő személy figyelmét fel kell hívni arra, hogy kérdése szélesebb nyilvánosságot kap, és a megfelelő válasz összeállítása érdekében például az Internet egy levelező csoportja elé kerülhet.

Kínálat a könyvtáraknak és munkatársaiknak

Mindazokat az előnyöket és szolgáltatásokat, amelyeket az Internet a könyvtárhasználóknak nyújt, természetesen a könyvtárak és az ott dolgozók is élvezhetik. Ezekon kívül egy sor olyan információs lehetőséget is biztosít a hálózat, amelyek könyvtárügyi és módszertani szempontból jelentősek. Ezek az előnyök strukturális szempontok alapján három csoportba oszthatók:

- a könyvtári tevékenység egyszerűsítése, gyorsítása, és javítása;
- ad hoc és hosszú távú kooperációk;
- egyes szakterületekre vonatkozó, aktuális témákat érintő információs lehetőségek.

Az Internet *kommunikációs infrastruktúrája* hozzájárul ahhoz, hogy a könyvtári munkafolyamatok teljes mértékben automatizáltakká váljanak. Ennek egyik jó példája pl. a kölcsönzések, illetve dokumentumszállítások végrehajtása elektronikus úton. Az információkatalógusok elérhetővé tétele, a dokumentumok megrendelése, szállítása és továbbhasznosítása jelentősen gyorsítható és egyszerűsíthető nemzeti és nemzetközi viszonylatban is. Az alapfeltétel az, hogy a dokumentumok kiadói, az információk kibocsátói nemzetközi szabványokon nyugvó (akár TCP/IP, akár ISO-OSI alapú) fejlesztéseket használjanak. Az általános

könyvtári automatizáció független az Internettől, de általa új dimenziókat kaphat.

A könyvtárakban, és általában az információs szolgáltatások területén dolgozók közötti elektronikus kommunikáció (levelezés, konferenciák) gyakran hosszú távú *együtműködés* kialakulásához vezet, ahol a felek kölcsönös előnyöket élveznek a know-how, a speciális kapcsolatok és a technikai infrastruktúra segítségével. Ilyen például a könyvtárak katalógusainak egymás közötti egyoldalú vagy kölcsönös elérhetővé tétele is.

Az Interneten jelenleg mintegy 150–200 levelező vitalista, illetve elektronikus konferencia található, amely a könyvtár- és információtudomány területéhez tartozik. Ezekben túl többféle áttekintő vagy recenzáló orgánus is létezik, amely általános könyvtárügyi kérdésekkel, vagy konkrét alkalmazási feladatokkal foglalkozik. A *Bulletin Board for Librarians* (BUBL) például álláslehetőségekre, rendezvényekre vonatkozó információkat közvetít, felhívja a figyelmet az új szakmai publikációkra, nem utolsósorban pedig a levelező vitalisták archivált anyagait, a könyvtári rendszerekre vonatkozó információkat, valamint az Internet-használat gyakorlati tanácsait tartalmazza.

A könyvtárak mint az adatok és szolgáltatások felkínálói

A könyvtárak leginkább úgy tudják megvalósítani olvasóorientált célkitűzéseiket, ha célcsoport-specifikus információkínálatukat elkészítik, összeállítják, és a hálózaton elérhetővé teszik. A felhasználók körét lehet ugyan szűkíteni regionális vagy helyi szintekre, de az általános alapelv az, hogy a kínálat az Internet-használók teljes köre számára rendelkezésre álljon.

A könyvtárak mint könyvtári-informatikus, valamint nem kereskedelmi adatokat kínáló intézmények

Három olyan terület van, ahol a könyvtárak nem mint információközvetítők, hanem az adatok elektronikus feldolgozása és összeállítása, strukturálása következtében az Interneten mint információ-előállítók jelennek meg. Így adatokat tárnak fel és kínálnak:

- a könyvtárról és szolgáltatásairól;
- a könyvtár szervezeti környezetéről;
- a hálózaton elérhető, hasonló jellegű, és adott terület speciális célcsoportjainak igényeit figyelembe vevő információkínálóról.

Ha egy könyvtár online katalógusát az Interneten elérhetővé teszi, célszerűvé válik, hogy mindazokat a lekérdezést megkönnyítő és segítő *használati utasításokat*, utalásokat és egyéb információkat is megjelentsen, amelyeket korábban értelemszerűen nyomtatott formában bocsátott olvasói rendelkezésére. (Az Interneten található

adatbázisok között jelenleg a könyvtári katalógusok azok, amelyekhez a leghiányosabb és legsilányosabb dokumentációt, leírást mellékelik.) Az elvi koncepció tulajdonképpen az, hogy minden, a könyvtárban keletkező „papírranyagot”, különféle publikációkat, adat-összeállításokat, bibliográfiákat stb. a használatra vonatkozó segédinformációkkal is ellásson. Az információk elektronikus tárolása egyben jó lehetőséget teremt az egyszerű aktualizálásra, illetve az adattartalmak továbbfejlesztésére is.

Mindezekon kívül egyre több olyan információs szolgáltatás, illetve termék készül a könyvtárakban, amelynek nyilvánosságra kerülésére az elektronikus forma kiváló lehetőséget kínál, és amelyet ily módon a *könyvtári szolgáltatások kínálatába* funkcionálisan is integrálni lehet. Ilyenek pl. az új szerzeményekről készülő jegyzékek, a speciális szakszolgáltatások, annotált bibliográfiák, és nem utolsósorban a könyvtári nyitvatartási időt, a munkatársak neveit, elérhetőségeit tartalmazó információk.

A hálózaton lévő könyvtárak fontos feladatai közé tartozik az is, hogy saját információikon túl tágabb *szervezeti környezetük* (egyetem, kutatóintézet stb.) adatait, dokumentumait (kutatási projektek, publikációk, komplett jelentési szövegek stb.) is elérhetővé tegyék. A könyvtárak így gyors, kényelmes és ingyenes publikációs lehetőséget is nyújtanak használóiknak. A hangsúly ez esetben nem azon van, hogy ezek az információk a könyvtárban, és annak gépein születtek-e, hanem azon, hogy az Internet az információk lehető leggyorsabb, általában problémamentes és strukturált elérését segíti. Mindezen tevékenysége során a könyvtár szervezeti környezetének a nyilvánossággal kapcsolatos munkái (kapcsolattartás, reklám stb.) egy részét is átveszi. Természetesen a megfelelő feltételek biztosítása mellett előre tisztázni kell, hogy a könyvtár mennyire képes, és milyen keretek között köteles a fenti feladatokból származó funkciókat ellátni, és a kötelezettségeknek megfelelni.

Az Interneten lévő könyvtárak következő feladata lehet, hogy a hálózaton elérhető, a könyvtár speciális felhasználói köre számára különös érdeklődésre számot tartó adatokat, dokumentumokat összegyűjtse, koncentrálja, feldolgozza, és olvasói rendelkezésére bocsássa. Ez az újfajta információfeldolgozás és -szervezés még akkor is kihívást jelent, ha az Internet-használat már a kutatási, oktatási és tanulási folyamat integráns és mindennapos részévé válik. A feladat az azonos szakterület könyvtárosainak, dokumentátorainak, információs szakembereinek és levéltárosainak magas szintű képzettségét és szoros szakmai együttműködését teszi szükségessé. Ez a folyamatos kontaktus és közös munkavégzés Németországban egyelőre még nem jellemző, kialakítása a jövő feladata.

A nyereségérdekelte szervezetek információkínálatának bevonása

Technikai szempontból talán kevésbé, de szervezeti, jogi és mindenekelőtt gazdasági szempontból jelentős az a lépés, amikor kiépül az együttműködés azokkal az információs szervezetekkel és szolgáltatókkal, amelyek tevékenységük során költségeik teljes fedezésére, vagy akár nyereség elérésére törekszenek. A fentiekkel való kooperáció nyomán a könyvtárak szolgáltatásai közé integrálhatják ezen intézmények információs kínálatát is.

Ezeknek az együttműködéseknek, megállapodásoknak a szükségességét leginkább a publikációs piacon tapasztalható, korábban már említett változások indokolják. Amellett, hogy a tudományos publikálás területén egyre fontosabb szerepet kapnak a klasszikus kiadókon kívüli publikálási lehetőségek, a kiadók is törekszenek az Internet használatára, és az általa nyújtott előnyök kiaknázására. A kiadói törekvések gazdasági megfontolásokra, de technikai, illetve szolgáltatásorientált (és ezáltal ismét gazdasági) elvárásokra és célokra vezethetők vissza. Ezek közül néhány:

- Az elektronikus publikációk a közvetítőket kizárva, így a költségeket csökkentve egyenesen a felhasználó íróasztalára juttathatók.
- Az elektronikus megjelentetést választva az esetleges kis példányszámú termékek esetén is csökkenthetők az előállítási és elosztási költségek.
- A kiadók által kezdeményezett elektronikus megjelentetés során új termékekre terjeszthető ki a kiadó illetékessége.
- Elektronikus kiadás esetén szelektívebb, innovatívabb, így jobban a szolgáltatásra irányuló kiadói tevékenység folytatható.

Ez utóbbi előnyt a kiadók jelenleg kevésbé használják ki, ma még az elektronikus kiadás párhuzamos megjelenése jellemző, még hozzá az Interneten érvényesülő szelekciós és elosztási elvek alapján meghatározott dokumentumoknál. Kiadók által megjelentett dokumentumok pl. a folyóirat-publikációk címei és kivonatai, amelyek már 3-6 héttel a nyomtatott megjelenés előtt elérhetők az Interneten. E tevékenységben a kiadók mellett a könyvtárak, a könyvkereskedők, a folyóirat-szállítók bizonyos mértékben egymás konkurenciáját jelentik. Jelenleg még nem kristályosodott ki, hogy melyik csoport mely funkciója fog tovább élni, illetve milyen új együttműködési, munkamegosztási funkciók alakulhatnak ki az egyes szervezetek

között az elektronikus alapú információs szervezés, -feldolgozás és -eljuttatás tekintetében.

* * *

Az Internetnek a könyvtárak jelenlegi és jövőbeli feladataira és funkcióira gyakorolt hatása elemzéséből megfogalmazható legfontosabb következtetések:

- Lehetővé válik a klasszikus könyvtári szolgáltatások optimalizálása, azaz egyszerűsítése, felgyorsítása és javítása.
- Kiszélesedik és egyszerűsödik az adatok, dokumentumok és dokumentumtartalmak közvetlen elérése.
- A könyvtárak szolgáltatási körébe kerül az elektronikus információs kínálat, és az igénybevételéhez szükséges kommunikációs infrastruktúra. Feladatukká válik a kínálatok feldolgozása és értékelése, valamint a könyvtárhasználók oktatása.
- A könyvtárak egyre inkább az elektronikus adatok előállítóivá és közvetítőivé válnak.
- Az új feladatok és azok felosztása arra kényszerítik a könyvtárakat, hogy újragondolják az olvasókhöz, a kiadókhoz, valamint a publikációs és terjesztői szféra más szereplőjéhez fűződő viszonyukat. Különös hangsúlyt kell helyezni a közvetítő funkció ismételt meghatározására.
- A könyvtári szolgáltatásszerkezet szükséges differenciálódása megköveteli a szervezet és munkatársai megértését.
- A könyvtári munkatársak folyamatos ki- és továbbképzése szükséges ahhoz, hogy a változó technikai és szolgáltatásra irányuló követelményeknek és kihívásoknak meg tudjanak felelni.

A jövőben még fokozottabban kívánatos, hogy élénk kommunikáció folyjon az Internetről, és annak a könyvtárügyre, a könyvtári munkatársakra, nem utolsósorban a könyvtárhasználókra gyakorolt hatásairól. A könyvtáraknak egyre intenzívebben kell igénybe venniük az Internetet, ezáltal világosan kell látniuk és megfogalmazniuk olvasóik igényeit, és az ezekkel szorosan összefüggő saját szervezeti érdekeiket is.

/OSSWALD, A.–KOCH, T.: Internet und Bibliotheken – Ein einführender Überblick. = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, 41. köt. 1. sz. 1994. p. 1–29./

(Kardos Krisztina)